

<https://doi.org/10.62837/2024.10.290>

MƏRCAN SABİR SOFİYEVA
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu, dissertant
mercan.sofiyeva@mail.ru

XX ƏSR İNGİLİS ƏDƏBİYYATINDA MƏHƏRRƏM AYI ƏNƏNƏLƏRİ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR SİSTEMİNİN TƏZAHÜRÜ

Xülasə

Məqalədə XX əsr ingilis ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Ceyms Oldricin “Diplomat” əsərində Məhərrəmlik ayının təsviri əksini tapmışdır. Əsər Azərbaycan taixinin ən vacib səhifələrindən olan Pişəvərinin rəhbərliyi ilə Cənubi Azərbaycanda baş qaldıran “21 Azər” hərəkatından bəhs edir. Lakin bununla yanaşı yazıçı xalqın həyat və məişətinin, adət-ənənələrinin, mədəni və mənəvi dünyasının, dini-fəlsəfi görüşlərinin ən vacib məqamlarını da işıqlandırmaya nail ola bilmişdir. Beləki, yazıçı “Diplomat” romanında xalqımızın dini-fəlsəfi məfkurəsində vacib məqamlardan birini təşkil edən Məhərrəmlik ayının mahiyyətini açmağa çalışmış, nümayiş etdirilən meydan tamaşalarını əsərə daxil etmişdir. İslam aləminin əsas qəhrəmanları, Məhəmməd peyğəmbərin davamçıları İmam Əli, İmam Həsən, İmam Hüseyin, Əli Əkbərin qətli barəsində məlumatlar verilmişdir. Hadisələr üç fəsil boyu davam edir. Ümumiyyətlə, romanda əks olunan Məhərrəmlik mərasimləri zamanı təşkil edilən meydan tamaşaları və şəbihlər istər Aşura günü, istərsə də bütün Məhərrəm ayı boyu baş verən hadisələr haqqında təsəvvür yaratması, eyni zamanda, bu faciənin dini-fəlsəfi mahiyyətini açmaq, yaşanan acının səbəblərini anlatmaq, vahid ideal, müqəddəs və mənəvi dəyərlərin yaşaması uğrunda verilən qurbanların mahiyyətini başa salmaq, həmin xalqın dini-fəlsəfi təfəkkürünün laylarına enmək, xalqı bir bütün olaraq təqdim etmək üçün yazıçı tərəfindən çox mükəmməl düşünülmüş bir vasitədir.

Açar sözlər: Ceyms Oldric, “Diplomat”, ingilis ədəbiyyatı, təziyyə, Məhərrəm ayı, meydan tamaşaları

XX əsrin ikinci yarısında ingilis ədəbiyyatında yaranan bədii nümunələr arasında diqqətəlayiq məsələlərdən biri də İslam təqvimində xüsusi əhəmiyyətə malik Məhərrəm ayının təsviri oldu. İngilis ədəbiyyatında nadir bir tapıntı olan bu mövzunun yer alması diqqətdən kənar qala bilməzdi. Məsələnin əksi görkəmli ingilis yazıçısı Ceyms Oldricin Cənubi Azərbaycanda baş qaldıran azadlıq hərəkatının təsvir olunduğu iri həcmli siyasi-tarixi “Diplomat” romanında tapmışdır. İngilis əsilli yazıçının çox möhtəşəm həyat hekayəsi vardı ki, Azərbaycan da bu hekayənin mərkəzində dayanır. Yazıçı ABŞ-ın “Tayms” jurnalının əməkdaşı olarkən Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi prosesləri öyrənmək üçün uzunmüddətli ezamiyyətə göndərilmişdi. Məzuniyyət zamanı yaşadığı bu diyarı sevməsi,

qəhrəmanlarına və məişətinə, adət-ənənələrinə, dini-fəlsəfi görüşlərinə bələd olması real həqiqətləri əks etdirən möhtəşəm bir əsərin ərsəyə gəlməsi ilə nəticələnmişdi.

Qeyd edək ki, tanınmış ingilis yazıçısı bütün yaradıcılığı boyu xalqların azadlığı uğrunda apardığı mübarizə və milli oyanış mücadiləsini irili-xırdalı əsərlərinin mövzusunda çevirmiş, elə həmin xalqın nümayəndəsi imiş kimi, onların maraqlarından çıxış etmiş, böyük dövlətlərin müstəmləkə siyasətini pisləmiş, özü ingilis xalqının təmsilçisi olsa da, hər zaman koloniya siyasətindən əziyyət çəkən xalqların milli mücadiləsinə böyük rəğbət hissi bəsləmişdir. Məhz bu keyfiyyətlərinə görə yazıçı XX əsrdə yaranan ingilis antikoliya ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi, hətta bu ədəbiyyatın yaradıcılarından biri hesab edilmişdir. Əsarət siyasətinə qarşı əsərlərində kəskin mübarizə aparən, hətta bu siyasətin ifşa olunması naminə bir çox irili-xırdalı ədəbi və publisistik əsərlər yazan yazıçı, böyük qürur hissi ilə qeyd edək ki, yaradıcılığının ən iri həcmli nümunəsini, şah əsərini Azərbaycanımıza, konkret desək, Seyid Cəfər Pişəvərinin rəhbərliyi altında alovlanan “21 Azər” hərəkatının ən vacib məqamlarına həsr etmişdi. Xalqın gerçək siması əks olunan bu romanda real həyat həqiqətləri, tarixi faktlar, gerçək tarixi şəxsiyyətlər əks olunmuşdur. Roman 1949-cu ildə yazılmış və çap edilmişdir. Romanın çapından bir neçə il sonra yazıçı elə həmin əsərə görə bir sıra nüfuzlu beynəlxalq mükafatlara layiq görülmüşdür. Bu mükafatlar sırasında yazıçının sülhpərvər yaradıcılığı lazımcına dəyərləndirilmiş və 1953-cü ildə Ümumdünya Sülh Şurasının Qızıl Medalı ilə təltif edilmişdir.

1981-ci ildə Azərbaycan dilində geniş oxucu kütləsinə təqdim olunan “Diplomat” romanı mərhum jurnalist Cəlal Nuhov Nuhbalayev tərəfindən orijinaldan deyil, rus dilində tərcüməsindən gerçəkləşdirilmişdi. Əsərin tərcüməsi o zamanlar elmi ictimaiyyət tərəfindən bir qədər tənqidi qarşılanmış, qüsurları haqda rəylər yazılmışdır. Sonrakı illərdə əsərin tərcüməsinə Şahin Xəlilli, Zeydulla Ağayev, Sabir Mustafa tərəfindən yenidən cəhd olunsa da, bu yalnız bir-iki fəslin “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində işıq üzü görməsi ilə nəticələndi. Təəssüf hissi ilə qeyd edək ki, böyük siyasi-tarixi dəyər kəsb edən bu əsərin tərcüməsi bir sıra səbəblər üzündən hələ də həyata keçirilməmişdir. Azərbaycan tarixinin çox parlaq bir dönəmini əks etdirən əsər hələ də orijinaldan doğma dilimizə tərcüməsini gözləyir. Hətta son dövrlərdə təkrar işıq üzü görən əsərin tərcüməsinin elə 1981-ci il buraxılışının təkrarı olması daha böyük təəssüf hissi oyadır. Çünki nəzərə alsaq ki, tərcümə rus dilinə tərcümə nüsxəsindən edilmişdir və həmin dövrün ideologiyasına uyğun olaraq bir sıra vacib əhəmiyyətli, bu günümüzün problemini əks etdirən məqamlar ixtisar edilmişdir, o zaman bu məsələnin aktuallığı bir daha önə çıxır. Romanda əksini tapan erməni xisləti, yalançı siyasəti və onların gerçək simalarını ifşa edən fəsildən bəzi əsas məqamlar da o zamanlar ixtisar edilmiş və əhəmiyyətli parçalar nə rus, nə də azərbaycan dillərində əksini tapmamışdır. Hətta, yazıçı özü bu haqda Etibar

Babayevlə Londonda görüşdüyü zaman məşhur müsahibəsində Qarabağda baş verən hadisələrə münasibət bildirərkən qeyd etmişdir.

Cənubi Azərbaycanın milli dirçəliş hərəkatının bir çox məqamlarını təsvir edən yazıçı, eyni zamanda əsərin daha təbii və inandırıcı olması üçün xalqın milli məişəti, adət-ənənələri, koloritini, xalq tamaşaları və oyunlarını, xalq dilində işlənən söz və ifadələri əsərə olduğu kimi daxil etmişdir. Elə diqqət çəkən məqamlardan ən başlıcası da xalq tamaşalarının və şəbihlərin canlı bir dillə və obrazlı şəkildə ifadə olunmasıdır. Dini-fəlsəfi görüşlər sistemində ən önəmli məqama sahib olan Məhərrəm ayı artıq əsrlər boyu bu xalqın mənəviyyatında dərin köklər salmışdır. Hətta sovetlər dönəmində qadağaların, məhrumiyyətlərin, cəzaların sərt təzahür etdiyi zamanlarda insanlar Məhərrəm ayı ənənələrinə sadıq qalmış, aşkar ya gizli şəkildə bu ayın təziyəsini saxlamış, müqəddəs bildikləri inanclarına sahib çıxmışlar

Sözsüz ki, bu müqəddəs dini ayınlar C.Oldricin diqqətindən kənar qala bilməzdi. Əsərin daha inandırıcı təsir bağışlaması üçün yazıçı xalq inanclarının ən əhəmiyyətli məqamını – Məhərrəm ayı tamaşalarının təsvirini əsərin 29, 30 və 31-ci fəsillərinə daxil etmişdi. C.Oldric çox güman ki, canlı şahidi olduğu Məhərrəmlik ayı ayınlarının həyata keçirilməsi, Aşura gününün təşkili, dini mərasimlərdəki obrazların təhlili və təsvirini, hətta mərsiyyələrdəki ifadələrdən bir çoxunu əsərə daxil etmişdir. Bütün bu sadalanan faktlar yazıçının bu mərasimlərin canlı şahidi olduğunun daha bir sübutdur. Çünki mərsiyyələrdə işlənən ifadələrin və əməllərin əsərə daxil edilməsi yalnız onları canlı şəkildə gördükdən və eşitdikdən sonra mümkün ola bilər.

Ümumiyyətlə, romanda əksni tapan Məhərrəmlik mərasimləri zamanı təşkil edilən meydan tamaşaları və şəbihlər istər Aşura günü, istərsə də bütün Məhərrəm ayı boyu baş verən hadisələr haqqında geniş təsəvvür yaradır. Eyni zamanda, bu faciənin dini-fəlsəfi mahiyyətini açmaq, yaşanan acının səbəblərini anlatmaq, vahid ideal, müqəddəs və mənəvi dəyərlərin yaşaması uğrunda verilən qurbanların mahiyyətini başa salmaq, həmin xalqın dini-fəlsəfi təfəkkürünün daha dərin laylarına enmək, xalqın ənənələri ilə bütövləşmiş, vahid canlı orqan kimi təqdim etmək üçün yazıçı tərəfindən çox mükəmməl düşünülmüş bir vasitədir. Yazıçının yaratdığı əsərin mərkəzində Aşura gününün də təşkil olunduğu hüzn ayını canlandırması gördüyü mənzərələrin onun yaddaşında buraxdığı dərin izlərdən və təsirlənməsindən xəbər verir. Sözsüz ki, bu məsələnin əsərə daxil edilməsi həm də xalqın milli adət-ənənələrinin böyük və ayrılmaz hissəsi olan dini-fəlsəfi düşüncə tərzini, mənəvi-psixoloji vəziyyətini də əks etdirir və tanıdılması xarakterini daşıyır.

Romanda Məhərrəm ayı təsvirinə başlamazdan əvvəl yazıçı mövzuya çox qəribə və incə bir məqamla giriş verir. Bununla da həm islamda dayaq təməl sistemini təşkil edən müqəddəs kəlməni ifadə edərək mövzuya başlamış olur, həm də həmin fəsillərin abu-havasını əvvəlcədən məsələyə kökləyir. Bu formatda olan giriş diqqətli oxucunun nəzərindən qaçmır. Əyalətə gələn bir qrup ingilis nümayəndə

heyyyətindən yardım istəyən müsəlman dininin mənsubu Səyid və Mak Qreqor arasında bir dialoq baş tutur: “ – I seek assistance, the Sajjid said.

– We are Christians, MacGregor told him. Would you seek assistance from infidels and unbelievers against your fellow Mohammedans?

There is no God but God, and Mohammed is his prophet. I ask this in God’s name, and not in the name of the prophet” [1.385].

Tərcümə: “– Mənim yardıma ehtiyacım var, Səyid dedi.

– Biz xristianıq. Sən digər Məhəmməd davamçılarının əksinə kafirlərdən və dinsizlərdən kömək istəyirsən?

“Allahdan başqa Allah yoxdur və Məhəmməd onun Rəsuludur. Mən bu yardımı Allahın adına istyirəm. Peyğəmbər adına yox.”

Səyidin təbii olaraq tövbə edərmiş kimi elə həmin an verdiyi cavab və ümumiyyətlə bu kiçik dialoq islam aləmindəki incə məqamlardan xəbər verir. Burada yazıçı islam inanclarının ən birinci şərti kəlmeyi-şəhadəti mətnə daxil edir. Səyidin yad bir dinin mənsublarından kömək istəməsi Mak Qreqoru təəccübləndirir. Bölgə xalqlarının müsəlmanlardan ibarət olmasını bilən və adət-ənənələrinə yaxşı bələd olan Mak Qreqor, eyni zamanda, müsəlman aləmində bir Məhəmməd ümmətinin xristian mənsubundan kömək istəməsinin yaxşı əməl hesab olunmamasını, hətta günah hesab olunmasını da bildirdi. Təəccübünü gizlədə bilməyən Mak Qreqorun Səyidlə dialoqu islam haqqında ilkin təməl anlayışların əsərdəki təzahürüdür. Yazıçı mətnə bu ifadəni elə bir situasiya quraraq daxil edir ki, əsərdə sünilik, əlavə, düşünülmüş bir fənd effekti yaranmır. Eyni zamanda, səhnələşdirilmiş dini tamaşalardan, şəbihlərdən bəzi parçaların əsərə daxil edilməsi bu mərasim haqqında heç bir təsəvvürü olmayan oxucu tərəfindən qavranılmasını təmin edir.

Dini mahiyyət daşıyan tamaşalar, elə yazıçının dili ilə desək “ta’ziyə” (təziyə) adlanır. Hər 3 fəsildə tez-tez (daha konkret desək yazıçı 14 dəfə “tazia” sözüne müraciət edilib) “təziyə” sözüne rast gəlirik ki, yazıçı bu ifadəni ingiliscə deyil, məhz olduğu kimi təqdim edir. Dilimizə ərəbcədən keçən bu sözün mənası “hüzn”, “yas”, “ağı” deməkdir. İngilis dilində isə bu ifadənin Oxford lüğətində təqdim olunan mənası elə təxminən “dini tamaşa”, “misteriya” yəni “şəbih” “A religious play representing the trials, crucifixion, and resurrection” kimi ifadə olunur [3. 926] Əcnəbi oxucuların anlaması üçün “təziyə” termininin ilk istifadəsi zamanı yazıçı oxucusunun bu ifadənin doğru anlamını başa düşməsi üçün doğma dilindəki leksik vahiddən istifadə edərək ingiliscə ekvivalentini izzah edir və “passion play” kimi, təqdim edir. İngilis dilində bu ifadənin mənası “dini tamaşa”, “misteriya” yəni “şəbih” kimi ifadə olunur. 29-cu fəsildə yazıçı hadisələrin inkişafını Məhərrəmlik mərasimlərinin keçirilməsi ilə paralel inkişaf etdirir: “He was surprised when the Sayyid did explain that tomorrow there would be a Tazia – passion play – to commemorate the murder of the Shiah saints by their rival Mohamedan sect: the Sunnis. Mac Gregor knew that this was Muharram, the month of mourning in the

Arabic-Persian calendar, and the correct month for the Tazia.”[1.344]. Burada o, təziyyənin dini mərasim olduğunu bildirir. Bu mərasimlərin qəhrəmanları haqqında heç bir fikrə malik olmayan ingilis nümayəndə heyyyətinə romanın baş qəhrəmanı Maq Qreqor açıqlama verir və bu cür dini tamaşaların peyğəmbər davamçılarının öz əqidələri və inancları yolunda şəhidlik məqamına ucalmalarına həsr olunduğunu bildirir. Tərcümə: “ Səyid izzah etdi. Ertəsi gün təziyədir – şiə imamlarının murdar sünnilər tərəfindən qətl edilməsi xatirinə dini mərasimdir. Məhərrəm ayı ərəb-fars təqvimini iləmatəm ayı olduğunu və təziyyənin də bu aya düşdüyünü Mac Qreqor bildirdi” [2.475]. Qeyd edək ki, tərcümə edilən hissədə bir sır qüsurlar var. Xüsusilə “rival” sözü ingiliscədən “murdar” kimi tərcümə edilmir. “rival” sözü dilimizə tərcümədə “rəqib” mənasını verir. Tərcüməçi rus dilindən tərcümədə də təhrifə və düzgün olmayan ifadələrə yer vermişdir. Romanın bu hissəsində yazıçı məzhəb ayrılığına diqqət çəkir və şiə və sünni məzhəblərini rəqib kimi təqdim edir. Əslində, əsərin sonrakı inkişafı zamanı bu məzhəb ayrılığından xarici qüvvələrin öz xeyrinə nə cür istifadə etmələrini, din qardaşlarının bir-birinə düşmən olmasını təmin edən əməl və hərəkətlərin həyata keçirilməsini də bütün çılpaqlığı ilə nəzərə çatdırır. Əsərin siyasi-tarixi xarakter daşımalarını diqqət önünə gətirsək bu cür qalmaqal yaradan məsələlərin bütün qaranlıq və fitnəkar tərəfləri ilə təsvir olunması anlaşılındır. Digər bir səhnədə yenə izzah var. Birinci səhnədə məlumat xarakterli bir vəziyyət var idisə, yəni yaxınlaşan Məhərrəm ayı haqqında danışılırdısa, ikinci səhnədə konkret olaraq canlı meydan tamaşaları ilə üzləşən nümayəndə heyyyətinin nə ilə qarşılaşdıqlarını anlamadıqları üçün yerindəcə aydınlaşdırma xarakteri daşıyırdı: “They were interrupted by a din which was issuing from the compound around the mosque. A crowd of people had collected around a small dais on which men and children were dancing and chanting, Essex stopped for a moment to watch over the wall and to listen to the high-pitched shouting.

– Is this their taziya? Katherine asked.

– The beginning of it, Mac Gregor said. Let’s get out of the way.

– What’s it all about Mac Gregor?

– It’s a passion play, he said. [1.401]

Tərcümə: Bu zaman birdən məscidin həyətidən bərk səs-küy eşidildi. Camaatın dövrəyə aldığı hündür yerdə kişilər və gənclər rəqs edir, mahnı oxuyurdular. Essex ayaq saxladı, divardan baxdı və qulaqbatırıcı səsləri dinləməyə başladı.

–Təziyə elə budur? – deyə Ketrin soruşdu.

–Bu hələ başlanğıcdır, deyə Mak Qreqor cavab verdi, –Gedək burdan.

Ümumiyyətlə, bu nə olan şeydir, Mak Qreqor?

–Şəbihə bənzər bir şey, -o dedi” [2.491]. Burada da tərcümədə kobud səhvlər nəzərə çarpır. “Mahnı oxuyub rəqs edirlər” yox “chant” “ilahilər oxumaq” ilahilər isə elə “mərsiyə” deməkdir.

30-cu fəsilə isə daha bir səhnədə Lord Esseksin “Qurban (şəhid) kimdir? Əminəm ki, Məhəmməd deyildir” sözlərinə cavab olaraq yazıçı Mak Qreqorun vasitəsilə həm tarixi həm də mənəvi əhəmiyyət kəsb edən bu hadisələrin mahiyyətini anlatmağa çalışır və Lord Esseksin simasında təziyyə anlayışının kökündə duran hadisəni hər kəsə anlatmış olur. Yazıçı burada belə bir dialoq təsvir edir:

– Who do they use as a martyr? Essex said. Surely not Mohammed.

– No. It’s about the martyrdom of Hossein and Ali, the Shiah saints.

– Never heard about them, said Essex.” [401]

Tərcümə: “Bəs əzabkeş əvəzinə kim çıxış edir? – deyə Esseks soruşdu. – Yoxsa Məhəmməd özüdü.

– Xeyr, bu şəbihdə Şiə imamları Hüseyin və Əlinin əzabkeşliyi göstərilir.

Esseks dedi, – Bunlar haqqında ilk dəfədir ki, eşidirəm. [3.492]. “Shiah saints” “Şiə müqəddəsləri” kimi tərcümə edilməli idi. “martyr” isə “şəhid” mənası verir. əzabkeşlər “sufferings” kimi tərcümə edilə bilər. Lakin bu leksik vahid hadisənin məzmununu əhatə etmir. İslam qəhrəmanlarını çox böyük sayğı və ehtiramla anan yazıçı hər dəfə onlar haqqında danışarkən “Saints” və yaxud “Shiah saints” yəni “müqəddəslər” yaxud “şiə müqəddəsləri” kimi xatırladır. Burada bir diplomatın bu qəhrəmanları tanımaması yəni “onlar haqqında heç zaman eşitməmişəm” deməsi hadisənin mahiyyətini açmaq üçün bir vasitədir. Sözsüz ki, əsərin mənfi qəhrəmanı artıq müəyyən bir təcrübəyə malik Şərq ölkələri üzrə siyasətçi, diplomat idi. Onun İslam dünyasının ən əhəmiyyətli tarixi hadisəsi haqqında bilməməsi bu hadisənin izzah olunması üçün yazıçı tərəfindən düşünülmüş addım idi. Beləliklə, yazıçı bu vasitə ilə dünyaya islam aləminin qəhrəmanları, elə yazıçının öz təbircə desək müqəddəsləri haqqında məlumat vermiş olur. Məhərrəm ayının mahiyyətini açarkən yazıçı, xüsusilə, bu dini mərasimlərin Həzrəti Məhəmməd ümmətinin gerçək davamçılarının həlak olmasına həsr olunduğunu vurğulayır və mərasimlərin bir deyil, bir neçə gün davam edəcəyini söyləyir. İmam Əli, İmam Həsən, İmam Hüseyin və peyğəmbər nəvəsi Əli Əkbərin adını çəkir, onları şiələrin ənənəvi və gerçək qəhrəmanları olduğunu söyləyir. Dialoq belə davam edir: “They go through everything: the mourning, the families, the whole picture of the killing of Hussein and Ali. It usually goes on for days. It’s really a claim that Ali and Hussein are the true descendants of the Prophet” [1.401]. Tərcümə: “Burada hər şeyi göstərirlər. Həm Hüseyinin, həm Əlinin öldürülməsini, həm onların dəfnini, həm də onların göz yaşını tökən ailələrini”. Bu cür tamaşaların əsl məqsədindən bəhs edən yazıçı Həzrəti Əli, Həsən və Hüseyin adlarını anaraq bir neçə gün davam edən bu adətlərin “peyqəmbərin həqiqi davamçıları olduğuna şahidlik edir” söyləməsi ilə bitirir. [2.492]

Məntiqi düşüncənin nəticəsi kimi bu mərasimdə “Şəhid var bəs qatil kimdir?” sualına cavab axtaran oxucuya yekun informasiyanı da ötürməyi unutmur. Mərasimin qatil obrazının Şümür olduğunu iki yerdə qeyd edir və beləliklə

məsələnin yekun sualını da cavablandırmış olur. İslam tarixindən də məlum olduğu kimi Kərbəla faciəsi zamanı İmam Hüseyini qətlə yetirən Sinan ibn Ənəs ən-Nəxai və Şümür ibn Zil Covşəndir. “Hossein is the Shiah hero, Mac Gregor told them. ‘He was murdered by a rival named Shamr’ [1.401]. Burada “murdered” sözü məhz “qətl olunmaq” mənasını ifadə edir.

Qısa dialoqdan da məlum olduğu kimi yazıçı Ceyms Oldric islam imamlarının adını çox böyük hörmət və ehtiramla anır. Onları “şiə müqəddəsləri” adlandırır. Şümürün isə qatil olduğunu vurğulayır. Əsərin digər epizodunda Şümürün təsvir olunduğu məqam daha çox marağa səbəb olur. Yazıçı burada meydan tamaşasından bir səhnəni romana daxil edir və orada Şümür obrazını təsvir edir. C.Oldricin bu obrazın aktyorunu tiryək çəkən bir əyyaş, düşkün, miskin biri olaraq seçməsi yəqin onun daxili aləminin çirkin, eybəcər, mənəvi şikəstliyindən xəbər vermək istəməsindən irəli gəlirdi. Yazıçı müqəddəs bir insanın, dini və mənəvi liderin, peyğəmbər davamçısının ölümünə səbəb olan Şümürün daxili dünyasının axsadığına, boş və çürük, puç olduğuna diqqət çəkmişdir. Bir çox hallarda qələm adamları insanın zahiri görünüşünü onun daxilinə ayna tutaraq, mənəvi dünyasını göstərmək məqsədi ilə təsvir edir. Bu halda da tamaşadakı Şümür obrazının belə bir keyfiyyətə malik olması diqqətdən yayınmır. “MacGregor simply pointed out the recognizable characters of the Tazia: ...and Shamr the murderer, played by a drugged soldier who was beaten and cursed by all”[1.403]. Qəddar qatil obrazını ifadə edərkən “Şümür, həmin o qatil” deyərək anır. Məhərrəm ayında eşitdiyimiz mərsiyyələrdə ən çox duyduğumuz “ya Hasan, ya Hossein”, “woe for Hossein”, “ya Ali” (“Ya Həsən, Ya Hüseyin”, “Vay Hüseyin”, “Ya Əli”) və digər bu kimi ifadələr həmin fəsillərdə tez-tez təkrarlanır və olduğu kimi, dəyişdirilmədən təqdim olunur, zəncirlə sinə vuran kişilər, ağlayaraq ağı deyən qadın və uşaqların təsviri verilir. Bu dramda iştirak edən hər kəs ah-nalə çəkir, ağlayır, zəncirlə çiyinlərinə, sinələrinə döyür, qan içində özlərinə işgəncə verir, bir sözlə, əzabkeşlik edirlər. Bu parçaların əsərdə təsviri həm də, tarixi hadisələrlə uyğunluq təşkil etməsi, eyni zamanda, yazıçının islam tarixinə marağının ifadəsi kimi də dəyərləndirilə bilər. “Then came the central figure of Hossein, the hero. This was the Sayyid himself, wearing the green turban and green cloak and holding a rusty looking sword high above his head. He was greeted by shouts and praises and mourning wails. As the drums beat harder, the Sayyid brandished his sword and shouted at the top of his voice. With every shout a group of six half-naked men behind him cried ‘Woe for Hossein! Hassan’ and beat their naked backs with thick chains.” [1.403]

Əsərin qəhrəmanı Mak Qreqor bu tamaşaların illər əvvəl daha qanlı formada təşkil olunduğunu ingilis nümayəndə heyətinin nəzərinə çatdırır: “But the real Tazias had been forbidden by the last Shah, who had limited any display of religious fanaticism to the flying of the black flag over a house or mosque. The Sayyid was obviously being clever and very free with his religious interpretations, and for

obvious political reasons”.[2.386] Əsərdə bu mərasimlərin sonuncu İran şahı tərəfindən bir müddət qadağan edildiyi haqqında da məlumat verilir. Bu qadağaların qara bayraqların məscidlərdə dalğalanaraq insanların psixologiyasında dini fanatizmə meyllərin qarşısının alınması məqsədi ilə həyata keçirildiyi vurğulanır. Nəzərə alsaq ki, roman 1949-cu ildə yazılmışdır, onda bu şahın Məhəmməd Rza Pəhləvi olduğu və bu qərarın onun idarəçiliyi dövründə verildiyi qənaətinə gəlmək olar.

Mövzu ilə bağlı daha bir məqam, susuzluqdan əziyyət çəkən qurbanların əzabını simvolizə edən su çiləmə mərasimidir ki, yazıçı bu səhnənin mahiyyətini və insanların yaşadığı gerçək əzabları, fiziki işgəncələrin əsl mahiyyətini açmağa çalışmış, ağlayan əzabkeşlərin söylədiyi ifadələrlə mətni daha da zənginləşdirməklə qüvvətli bir ifadə forması yaratmışdır. Səhnələrin birində araba ilə hər tərəfə su çiləyirlər və ətrafında ağlayan insanların nalə sədaları səslənir: “Ah Hossain. If this water could only have been for our Hossain! Ya Hossain. Ya ‘Ali. Hossain! Hasan!” [402]. **Tərcümə:** “Ya Hüseyin. Kaş bu su bizim Hüseyinimizi sərinlədəydi! Ya Hüseyin! Ya Əli! Ya Həsən! Ya Hüseyin!”. Bu cür təsvir və ifadələr bu dini tarixi hadisənin, o dövrdə Kərbəla düzündə baş verən real hadisələrin kökündə duran gerçəklərin bir parçasını oxucunun nəzərinə çatdırır. Tarixi faktlar göstərir ki, Tasua gününə qədər Kərbəla qurbanlarının içmək üçün suları olmuşdu. Lakin Məhərrəm ayının yeddinci günündən sonra yeganə su mənbəyi olan Fərat çayı sahili İbn Ziyadın əmri ilə əsgərlərlə qorunur. Su ehtiyatı tükəndikdən sonra, susuzluqdan taqəti kəsilmiş İmam Hüseyin tərəfdarları şəhidlik zirvəsinə ucalırlar.

Daha bir səhnədə isə əlində qılınc tutaraq döyüş meydanına daxil olan yaşıl çalmalı və əbalı İmam Hüseyin döyüş səhnəsi və onu göz yaş, kədər və məyusluq içində qarşılayan camaatın nalə sədaları əks olunur. Yaşıl rəngin bu səhnədə xüsusilə seçilməsi İslam dininin rəmzi, simvolu hesab oluna bilər. Bu məqamda tamaşaya Həzrəti Cəbrail və digər mələk obrazları da daxil olur. Beləliklə, əsərdə yer alan bu və buna bənzər digər səhnələr Məhərrəm ayı, xüsusilə Aşura günü mərasimlərində reallaşdırılan meydan tamaşalarının əslilə tamamilə uyğunluq təşkil edir. Yazıçının müqayisə və müşahidə qabiliyyəti də burada əksini tapır. Oldric məsələnin mahiyyətini bir az da açmaq üçün, oxuculara aydınlıq gətirmək üçün daha bir müqaisəyə əl atır. Belə dini mərasimlərin Oberammerqauda keçirildiyi haqda da əsərdə bəhs edilir. Qeyd edək ki, Almaniyada, Bavariyada hər 10 ildən bir keçirilən dini mərasimlərdə də İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilməsi, əzabları səhnələşdirilir. Bu hadisənin də maraqlı tarixçəsi var. 1633-cü ildə Cuma xəstəliyi Avropada tüğyan edərkən Oberammerqau sakinləri Tanrı qarşısında əhd edirlər. Xəstəlikdən ölməmələri üçün Allaha dua edirlər. Sağ qalan sakinlər İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkilməsi və onun əzabını əks etdirən tamaşaları səhnələşdirirlər. Qeyd edək ki, son dəfə açıq hava altında 2010-cu ildə reallaşdırılan bu hadisədə təkcə 2400 yerli sakin iştirak etmişdir. Bütün bu sadalanan faktlar yazıçının bu mərasimlərin keçirilməsi haqqında ətraflı bilgiyə sahib olduğu haqda söz deməyə əsas verir. Azərbaycan

xalqına məhəbbətin ən yüksək formada ifadə olunduğu bu əsərdə xalq koloritinin və dini dəyərlərin təqdim olunma dərəcəsinə nəzər salsaq, milli-mənəvi dəyərlər sisteminin mükəmməl təsviri ilə üz-üzə qalırıq. Bütün bu olanları dolğun şəkildə təsvir edən yazıçı öz mövqeyini də sərrast bir vasitə ilə ortaya qoyur. Yazıçı haqlı olaraq, qəhrəmanın dili ilə vurqulayır ki, belə mərasimlər bəzi siyasi qüvvələr tərəfindən xüsusi olaraq qızıdırılır və müsəlman təriqətləri arasında qarşıdurma yaratmaq, onların içərisinə daxili nifaq salmaq və düşmənçiliyə səbəb olmaq üçün bir silah kimi istifadə edilir. Hətta, bu məkrli siyasəti həyata keçirmək üçün yerli dinbazların köməyindən də istifadə olunduğunu xüsusi vurğulayır. Yerli əhalinin dini inanclarının, müqəddəs dəyərlərinin bəzən oyunbazlar tərəfindən elə özlərinə qarşı qanlı silaha çevrildiyini qəhrəmanın dili ilə izah edir. Sözsüz ki, yazıçının bu mövqeyində həqiqət payı vardır. Əsrlərdir davam edən islam qardaşları arasında məzhəb gərginliyi, xüsusilə, XX və XXI əsrlərdə zaman-zaman xarici qüvvələr tərəfindən süni surətdə müdaxilələr nəticəsində qanlı çaxnaşmalara səbəb olan bu siyasətin, əslində, islam dəyərlərinin parçalanmasına, zəifləməsinə, məhv edilməsinə xidmət etdiyini çox aydın şəkildə anlamaq mümkündür. Beləliklə, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi və dini-fəlsəfi dəyərləri yazıçı tərəfindən “Diplomat” əsərində çox yüksək dəyərləndirilmişdir. Yazıçının öz təbirincə desək, İslamın gerçək qəhrəmanları çox böyük hörmət və ehtiram hissi ilə xatırlanır. Şəbihlər və xalq tamaşaları bu böyük həcmli əsərdə yalnız üç fəsildə əks olunsa da, mahiyyət etibarilə bütün məzmunu ehtiva edə bilir. Bütün sadalanan məsələləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, əsərin orijinalı tərcümə olunaraq, Azərbaycan oxucusuna təqdim olunması vacibdir. Belə bir tərcümə hadisəsi Azərbaycan gerçəkliklərinin, milli-dini kimlik elementlərinin dəqiq, qərəzsiz şəkildə təqdimatına xidmət edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. James Aldridge. The Diplomat. Boston. Little Brown and Company. 1950. 632 page.
2. Cejms Oldric. Diplomat. Bakı. Gənclik.1981. 770 səh.
3. Oxford Advanced learners dictionary. Seventh edition. Oxford University Press. 2003. 1540 page.

Марджан Сабир Софиева

ТРАДИЦИИ МЕСЯЦА МАХАРАМА В XX АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ОТРАЖЕНИЕ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Резюме

В статье описывается месяц Мухаррам в произведении «Дипломат» Джеймса Олдриджа, одного из ярких представителей английской литературы XX века. В книге рассказывается об одной из важнейших страниц истории Азербайджана - движении «21 азер» в Южном Азербайджане под руководством Пешавари. Однако в то же время писатель сумел выделить

важнейшие стороны быта и обычаев народа, его традиции, культурный и духовный мир, религиозные и философские взгляды. Так как, в романе «Дипломат» писатель попытался раскрыть суть месяца Мухаррам, который является одним из важных моментов в религиозно-философской идеологии нашего народа, и включил в произведение мистерии. Была предоставлена информация о смерти главных героев исламского мира, последователей пророка Мухаммеда, имама Али, имама Хасана, имама Хусейна, Али Акбара. События продолжаются три главы.

В целом эти мистерии, организованные во время церемоний Мухаррам, отраженные в романе, служат для того, чтобы дать представление о событиях, которые имели место как в день Ашура, так и в течение всего месяца Мухаррам. В то же время писатель много сделал для раскрытия религиозной и философской сущности этой трагедии. Мистерии идеально продуманный подход для объяснения причин трагедии, страданий для объяснения сути жертв, принесенных за выживание единого идеала, сакральных и духовных ценностей.

Ключевые слова: Джеймс Олдридж, «Дипломат», английская литература, тазиат, мистерия, месяц Мухаррам

Marjan Sabir Sofieva

THE TRADITIONS OF MONTH MUHARRAM IN THE XX ENGLISH LITERATURE AND THE REFLECTION OF MORAL VALUES

Resume

The article describes the month of Muharram in the work "Diplomat" by James Aldridge, one of the brightest representatives of English literature of the twentieth century. The book tells about one of the most important pages in the history of Azerbaijan - the "21 Azers" movement in South Azerbaijan under the leadership of Peshavari. However, at the same time the writer highlighted the most important sides of life and customs of the people, its traditions, cultural and spiritual world, religious and philosophical views. Thus, in the novel "Diplomat" the writer tried to reveal the month of Muharram, which is one of the most important moments in the religious and philosophical ideology of our people, and included in the work of passion play. There was information about the deaths of the main heroes of the Islamic world, followers of the Prophet Muhammad, Imam Ali, Imam Hassan, Imam Hussein, Ali Akbar. The events are continued by three chapters.

In all these mysteries, organized during the Muharram ceremony, reflected in the novel, serve to give a presentation of events that took place as on the day of Ashura, so and during the entire month of Muharram. At the same time, the writer did a lot to reveal the religious and philosophical essence of this tragedy. Mystery is a perfectly thought-out approach to explaining the causes of tragedy, suffering to explain the sacrifices of the sacrifice, brought to life by a single ideal, sacred and spiritual values.

Keywords: James Aldridge, "Diplomat", English literature, mourning, mystery, month Muharram

Rəyçi: f. e., d., dos. Lyudmila Səmədova